

BOZIDAR FINKA, ZAGREB

ATLAS SLOVENSKEHO JAZYKA

Atlas slovačkog jezika, zamišljen u pet dijelova, svojim opsegom i značenjem pripada među najznačajnija djela o narodnom jeziku Slovaka. Dosad su objavljena četiri njegova dijela (svaki u po dva sveska: jedan svezak atlasne karte, drugi svezak materijali i komentari koji se odnose na kartografirane podatke). Svaki dio sadržava svoju dijalekatsku specifikku: 1. glasovne, 2. obličke, 3. tvorbene, 4. rječničke i 5. sintaksne posebnosti slovačkih narodnih govora. Po tom planu atlas se postupno privodi uspješnom završetku, jedino nije bilo moguće postići da se sav taj posao obavi i u planirano vrijeme, tj. da se djelo završi u god. 1980.

Atlas je pokrenula i izdaje ga Slovačka akademija znanosti (SAV) preko svoga Jezikoslovnog instituta Ljudevita Štura. Od zamisli do ostvarenja na atlasu su kao autori, suradnici i urednici bili angažirani vodeći slovački dijalektolozi. Uputnik za atlas, po kojem su se obavljala dijalekatska terenska istraživanja, također su radila istaknuta imena slovačke dijalektologije, npr. za prvi, glasovni dio Eugen Pauliny (član korespondent SAV, sada već pokojni) i Jozef Štolc.

Atlas slovačkog jezika zasnovan je na veoma iscrpnom zahvatu u slovačku dijalekatsku problematiku. Dovoljno o tome svjedoči podatak da, na primjer, prvi dio atlasa (Bratislava 1968), o glasovnoj problematici, obuhvaća čak 303 karte, s pripadnim indeksom riječi i pojmova, a podaci su po prihvaćenom upitniku skupljeni na oko 330 terenskih punktova (naselja). Terenski je posao obavilo oko 120 istraživača. Iz toga izlazi da je rad na atlasu shvaćen u Slovačkoj kao prvorazredni nacionalni zadatak; u njegovu su se realizaciju uključili vrlo brojni stručni i društveni faktori, sa znatnim finansijskim ulaganjima. Rezultati su vidljivi i služe na ponos i čast malomu slovačkom slavenskom narodu, koji nije žalio ni truda ni sredstava da i na taj način snažno afirmira i svoju jezičnu i svoju kulturnu i svoju nacionalnu samobitnost.

Dijalekatski (jezični) su atlasi vid dijalekatske obradbe koji direktnije od monografskih sintetskih prikaza upućuje na odnose među dijalekatskim osobinama obuhvaćenoga jezičnoga područja. Svi su podaci usporedljivi i svi su vidljivo prikazani na kartama i moguće ih je povezivati ili razdvajati izoglosama. Podaci na karti govore dakle sami za sebe, a dopunjavaju ih i поближе lingvistički osvjetljavaju pripadni komentari i drugi podaci uz svaku kartu. Na karti se pak obuhvaća i na čitavu terenskom protezanju zahvaćenome atlasom pokazuje kako se određena dijalekatska osobina ostvaruje na svakom terenskom punktu. Varijeteti se osobina prikazuju različitim znakovima, simbolima, koji se tumače u legendama i komentarima, pa se već samim pogledom na kartu dobiva željena dijalekatska obavijest.

Atlas slovačkog jezika uklapa se u širi kontekst suvremene lingvističke geografije kao najznačajnijega vida dijalektološke obradbe u naše doba. Uz nacionalne atlase pojedinih slavenskih jezika (npr. poljskoga, bugarskoga i dr.) i lingvističke atlase srodnih jezičnih skupina (npr. Općeslavenski lingvistički atlas = OLA) ili širih geografskih regija (npr. Mediteranski lingvistički atlas ili Evropski lingvistički atlas) i slovački nacionalni lingvistički (dijalektološki) atlas pruža obavijesti važne za lingvističku geografiju i s metodološkoga i sa stručnoga lingvističkoga gledišta. Povezanost je svih lingvističkih atlasa vidljiva u nastojanju da se obuhvaćen inventar podataka prikaže i u svojoj cijelosti i u svakoj svojoj specifičnoj osobini, na način čitljiv za svakoga korisnika, dakle ne isključivo za dijalektologa.

Pred nama je četvrti dio Atlasa slovačkog jezika (Bratislava 1984), pa dakle preostaje da se još objavi i zadnji, peti dio toga atlasa. Prema planu, u njemu je obuhvaćena rječnička problematika. Autor je toga 4. dijela (u dva sveska) Anton Habovštiak, nesumnjivo prvak slovačke dijalektologije na području lingvističke geografije s primjenom na leksički korpus. To je autorovo životno dijalektološko djelo, iako se njegov dijalektološki rad time ni približno ne iscrpljuje. Osim pozamašne autorove dijalektološke bibliografije o iznimno bogatoj i vrijednoj njegovoj djelatnosti svjedoči i uključenost A. Habovštiaka i u međunarodne projekte lingvističke geografije, posebno u OLA. A. Habovštiak je član međunarodne komisije i radne grupe za izradu OLA kao sada jedini predstavnik iz Slovačke. Djelujući u leksičkoj sekciji OLA, A. Habovštiak prenosi u taj rad svoje golemo iskustvo u atlasnom prikazivanju leksičke problematike i time bitno utječe i na prihvaćanje teoretskih polazišta i na njihovu primjenu u atlasu.

Znanstveni je urednik četvrtoga dijela Atlasa slovačkog jezika Jozef Ružička (član korespondent SAV), a stručni su recenzenti Eugen Pauliny i Ivor Ripka, sve istaknuti predstavnici slovakistike i slovačke slavistike. Na temelju upitnika, koji je za rječnički dio također izradio A. Habovštiak, obavljena je u godinama 1965—1970. akcija prikupljanja rječničke građe na mreži od 335 terenskih punktova. U godinama 1970—1974. obavilo se kartografiranje i redigiranje rječničkog dijela Atlasa slovačkog jezika. Osim navedenih djelatnika na tom dijelu atlasa u svojstvu autora, urednika i recenzenata, u prvoj su fazi rada pomagali još G. Džatková, J. Nosková i A. Slamová.

U drugom svesku 4. dijela Atlasa slovačkog jezika nalazi se tekstualni dio, raspoređen u ova poglavlja: Uvod, Komentari, Upitnik i Indeksi. To je uobičajen tekstualni prilog u lingvističkim atlasima i sa sveskom karata na koji se odnosi čini cjelinu. Uz brojne uvodne obavijesti nije mogla izostati ni transkripcija glasova slovačkih narodnih govora kao polazište za kartografiranje, primijenjena u indeksu i u legendama. Tu se vide slovačke glasovne i u vezi s time transkripcijske specifičnosti. Duga se kvantiteta vokala bilježi na češki i slovački tradicijski način, akutskim znakom (´) nad vokalom (í é ě á â Ń ó ů ú + í ř) osim kod prednjega dugoga *a*, koji se bilježi znakom *á*. Uski se izgovor vokala bilježi točkom pod vokalom (ę ě ą ǫ ó). Konsonantska transkripcija osim grafema za glasove kao u većini drugih slavenskih jezika donosi i one koji predstavljaju slovačke glasovne i grafijske posebnosti: bilabijalnost (*u*), palatalnost (osim *d' t' ň l' j* još i *š ž č ž*) i

palataliziranost (s' z' c' 3'). Iz transkripcije je također vidljivo da se u slovačkim govorima pojavljuje ne samo silabično (kratko i dugo) r (r f) nego i silabično (kratko i dugo) l (l l), pa zvučne palatalne i palatalizirane afrikate (ž = dž i 3' = dz), napokon, pored zvučno-bezvučnog zatvornog velarnoga para g-k pojavljuje se i faringalni zvučni glas h, fonološki parnjak bezvučnom x. Prema iznesenim podacima, glasovni inventar slovačkih narodnih govora u Atlasu slovačkog jezika raspolaže s 19 vokalnih i 38 konsonantskih realizacija (fona). Njihova distribucija karakterizira pojedine govore ili dijalekte; ta razlikovnost među govorima dolazi do izražaja i na atlasnim kartama. Na taj način Atlas slovačkog jezika polazi od strogo utvrđenih glasovnih odnosa, služeći se svojim tradicijski prihvaćenim grafemima (samima ili s nadslavnim i podslavnim kombinacijama), među njima i grafemom ň za nazalni palatal te grafemom ä za prednje kratko a. To osigurava punu glasovnu usporedljivost na čitavu protezanju slovačkoga jezičnoga dijasistema i omogućava da se na kartama uoče areje glasovnih istosti i različitosti, kao krajnji cilj svakoga rada na lingvističkoj geografiji.

Leksička diferencijacija, kao predmet kartografiranja u četvrtom dijelu atlasa, uvjetovana je slojevitostima geografsko-historijsko-kulturno-dijalekatskih i srodnih uzročno-posljedičnih veza i odnosa, a vjernu sliku svoga stvarnog izraza dobiva na atlasnim rječničkim kartama. Zbog bolje preglednosti i potrebe da se karte redaju jedna za drugom što sistematskije, sav je rječnički materijal raspoređen u 9 semantički srodnih polja, a unutar su svakoga od njih navedene sve obuhvaćene riječi, koje se u atlasu kartografiraju na posebnim kartama. Preglednost bi bila još bolja da su sve riječi obilježene rednim brojevima u kontinuiranom slijedu od prvoga do zadnjega, mjesto što u svakom semantičkom polju redni brojevi obuhvaćenih riječi svaki put počinju ispočetka.

S obzirom na podatke u oba sveska rječničkoga dijela tim dijelom atlasa dobivamo ovo dvoje:

— rječnički fond (tekstualni svezak) i

— terensku distribuciju rječničkoga fonda (kartografski svezak). Iako je to ono glavno, zbog čega se i prišlo izradbi rječničkoga dijela atlasa, i u jednom i u drugom svesku ima još obilje dodatnih obavijesti. Ako se na primjer razmotri komentar (tekstualni svezak) uz redni broj 8 u semantičkom polju »Divlje i domaće životinje« (str. 80), a slični je postupak i u svim drugim slučajevima, onda dobivamo još i ove podatke: pitanje iz upitnika (s naznakom broja) kojim se traži odgovor (pitanje je o nazivu kukca koji napada stoku), pa redom sve rječničke odgovore na postavljeno pitanje (ima ih ukupno 6 različitih, pri čemu se donose i varijante) s naznakom broja punkta (naselja) u kojem je pojedini odgovor zabilježen, napokon, etimološke i druge napomene (gramatičke, kulturološke i sl.) o riječi.

U kartografskom svesku (mape) na prvoj se karti donosi orijentacijska raščlamba slovačkih dijalekata s rječničkoga gledišta te se izoleksama određuju područja srodnih grupiranja prema nesrodnima, crtovljem se posebnoga tipa označuju ona područja gdje ima punktova s dijalekatskim osobinama

- goralskoga obilježja (na sjeveru),
- ukrajinskoga obilježja (na sjeveroistoku) i
- slovačkoga obilježja poslije 1945. godine (na jugu i jugoistoku).

Taj zanimljiv uvodni pogled u rječnički dio Atlasa slovačkog jezika svojevrsan je sintetski prikaz rezultata dijalektoloških istraživanja slovačkog jezika, pa autoru pripada svako priznanje za tako instruktivni pristup kojim zainteresiranoga korisnika uvodi u rječnički dio atlasa.

Pošto je na atlasnim kartama prikazao sliku rječničkih odnosa, simbolima i znakovima predviđenima i protumačenima u legendama na svakoj karti, autor je na kraju dao niz (ukupno 19) sintetskih karata sumirajući (prikazujući) izoleksama sve glavne znanstvene rezultate kartografirane rječničke serije. Vidljivo je da izolekse ograničavaju uporabu mnogih riječi po regionalnom principu, tj. da su na primjer neke riječi osobina samo nekih dijalekatskih regija. Lako se, na primjer, i jasno razabire granica uporabe glagola *pažnuc* i *voňat* u značenju 'mirisati' (o cvijetu) (Sintetska karta br. 15), imenica *l'es* i *hora* u značenju 'šuma' (Sintetska karta br. 16) ili čak imenica takva tipa kao što su *nafta* prema *gaz-petrolej* (Sintetska karta br. 18), *napon* i imenica kao što su *dom* i *žiča* u značenju 'zgrada' (Sintetska karta br. 18) itd.

Sve su karte izrađene na podlozi karte istoga razmjera i geografski obuhvaćaju svu Slovačku, bez «prelaženja» granice, ali s obilježenim granicama unutarne administrativne podjele Slovačke. Donose se i imena svih poznatijih naselja, kao orijentiri za snalaženje u prostoru. Terenski su punktovi označeni na mapama svaki svojim brojem, idući od zapada prema istoku. Na karte se uz broj punkta unosi simbol za onaj rječnički podatak koji simbolizira konkretan odgovor naveden i protumačen u legendi. Prema potrebi unose se izolekse i na »nesintetske« karte, ako uporaba potvrđenih riječi za kartografirani pojam pruža jasno uočljivu geografsku raspodjelu. Usp. npr. terensko prostiranje riječi *uharek* (uhonka) prema *ogurek* (ogurka) za značenje 'krastavac' na karti II, 10 (str. 48), *t'ekvica* prema *diňa* (giňa) za značenje 'dinja' na karti II, 19 (str. 57) ili *hospodárit'* prema *gazdovat'* za značenje 'gospodariti' na karti III, 36 (str. 116). Itd.

Jasno oblikovani simboli kao sustav geometrijskih znakova, s kombinacijama za dodatne obavijesti, i čitko tiskani rječnički podaci, koje (podatke) na kartama predstavljaju iskorišteni simboli, omogućavaju da je svaka karta tehnički vrlo čitka, dakle i stručno lingvistički (dijalektološki) vrlo obavijesna. Može se dakle reći da su jednako uspješno obavili svoj dio posla i tehnički suradnici obaju svezaka četvrtog, rječničkoga dijela Atlasa slovačkog jezika: odgovorna urednica publikacije Eva Gálíková, tehničke urednice Jarmila Macherová i Tamara Harcegová, korektorice Mária Kocholová i Klára Rázusová te crtač karata Pavel Urbaník.

Četvrti, rječnički dio Atlasa slovačkog jezika obilježen je kao 2496. publikacija izdavačke kuće VEDA Slovačke akademije znanosti u Bratislavi, a otisnut je u 1200 primjeraka, što se mora uzeti kao velika naklada za takav tip publikacije. I to potvrđuje misao o tome da je za Slovake Atlas slovačkog jezika djelo od posebnoga nacionalnog interesa.

Mi možemo samo poželjeti da se dijalektološki atlas počnu što prije oblikovati i u našim stranama, pogotovu što su po prihvaćenim upitnicima već i u nas istraživanja terenskih punktova pri kraju i što za taj posao raspoložemo i potrebnim stručnjacima. Trebat će nešto više odlučnosti i volje da se stvore svi potrebni uvjeti i raspoloženje za tu značajnu akciju. Slovaci su to sve postigli i rezultati nisu izostali. Treba im čestitati. Atlas je slovačkog jezika monumentalno djelo, a ovdje ukratko posebno prikazan njegov četvrti, rječnički dio spada među najbolja ostvarenja te vrste u svijetu, pa se čestitke upućuju poimenično svim suradnicima na tom djelu, a na poseban način njegovu autoru Antonu Habovštiaku.